

KRZYSZTOF MICHAŁEK

*Akademia Muzyczna
im. Krzysztofa Pendereckiego
w Krakowie*

ODBUDOWA ORGANÓW MICHAELA ENGLERA (1761) W KOŚCIELE PW. ŚW. ELŻBIETY WE WROCŁAWIU¹

ABSTRACT

Krzysztof Michałek, *Reconstruction of Michael Engler organ (1761) in St. Elizabeth's Church in Wrocław.*

The author presents the most important historical facts about Michael Engler organ in St. Elizabeth's Church in Wrocław and provides a brief summary of the current reconstruction project.

W kościele pw. św. Elżbiety we Wrocławiu odbudowywane są obecnie pochodzące z 1761 roku barokowe organy Michaela Englera „młodszego”, niezwykle utalentowanego organmistrza, wywodzącego się z wielopokoleniowej węgierskiej rodziny Äglerów². W połowie XVII wieku rodzina ta przeniosła się do Wrocławia w poszukiwaniu spokojniejszego

¹ Artykuł powstał po międzynarodowej konferencji naukowej *Tendencje w budownictwie organowym w kościołach w XXI wieku*, zorganizowanej przez Katedrę Muzyki Religijnej Akademii Muzycznej w Krakowie w dniu 18 grudnia 2020 roku; jego autor zaangażowany jest w projekt odbudowy instrumentu jako zewnętrzny rzeczoznawca.

² B. A. Tabisz, *Działalność Organmistrzowska Rodziny Englerów. Studium historyczno-instrumentoznawcze* (niepublikowana dysertacja doktorska), Instytut Muzykologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2014, s. 40.

miejsca do pracy; byli oni bowiem luteranami, co w rodzinnym kraju narzązało ich na dyskryminację religijną. Äglerowie odnaleźli na Śląsku przyjazne warunki bytowe. Zmieniłi pisownię swego nazwiska na Engler. W 1688 roku, we Wrocławiu, przyszedł na świat najwybitniejszy z rodu – Michael, któremu został nadany przydomek „młodszy”. Solidne wykształcenie zdobył on uczęszczając do prestiżowego gimnazjum św. Elżbiety. Z kolei sztuki organmistrzowskiej uczył się od ojca i stryja, a następnie, za granicą, pod okiem znanych fachowców³. W wieku trzydziestu dwóch lat Michael Engler został samodzielnym organmistrzem i bardzo szybko zyskał uznanie. W ciągu siedmiu lat zbudował aż 11 instrumentów, co na realia XVIII-wieczne było imponującym wynikiem. Z czasem otrzymywał zamówienia na budowę organów dużych rozmiarów i w prestiżowych miejscach.

Michael Engler „młodszy” skonstruował łącznie około 40 instrumentów, w tym kilka monumentalnych – posiadających kilkadziesiąt głosów oraz obsługiwanych przez trzy manualy i pedał. Do najbardziej znanych dzieł tego budowniczego należą m.in. organy w Bazylice Wniebowzięcia NMP w Krzeszowie (50 gł., III man. i ped.; 1732–1736)⁴, których renowację przywracającą im pierwotny kształt przeprowadziła w 2007 roku niemiecka firma Jehmlich Orgelbau z Dreżna⁵, niezachowane organy w kościele pw. św. Mikołaja w Brzegu (52 gł., III man. i ped.; 1724–1730)⁶, czy organy w kościele pw. św. Elżbiety we Wrocławiu (54 gł., III man. i ped.; 1750–1761)⁷ – ostatni instrument, zainaugurowany już po śmierci Englera (fot. 1).

³ B. A. Tabisz, op. cit., s. 40–41.

⁴ Zob. *Organy Michaela Englera w bazylice p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Krzeszowie*, Krzeszów 2008 (katalog wydany po renowacji instrumentu).

⁵ Zob. A. Hahn, *Fascynacja Michaeliem Englerem. Organy Michaela Englera w Krzeszowie – konserwacja i renowacja, kilka słów o budowniczym* [w:] *Organy Michaela Englera w bazylice p.w. Wniebowzięcia NMP w Krzeszowie*, red. P. Grinholc, Krzeszów 2008, s. 21–40; por. P. Dębski, *Organy Michaela Englera młodszego w Bazylice Wniebowzięcia NMP w Krzeszowie* [w:] *Zeszyt międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się 19 listopada 2005 we Wrocławiu*, Wrocław 2006, s. 5–13.

⁶ Zob. A. Hahn, *Die Michael-Engler-Orgel in der St. Elisabeth Kirch Breslau. Aspekte zur geplanten Rekonstruktion* [w:] *Organy Wrocławia*, Fundacja Opus Organi, Wrocław 2018, s. 219.

⁷ Zob. ibidem.



Fot. 1. Organy M. Englera w kościele pw. św. Elżbiety we Wrocławiu⁸

W 1525 roku kościół pw. św. Elżbiety we Wrocławiu stał się pierwszą śląską świątynią, przejętą przez ewangelików. Rywalizacja między społecznością katolicką a ewangelicką była w tym mieście pewnego rodzaju motorem napędowym w zakresie rozwoju szkolnictwa, kultury oraz sztuki. Ambicjonalne podejście wymienionych wspólnot przekładało się m.in. na wysoki poziom kształcenia w szkołach wyznaniowych⁹. Owoc tej konstruktywnej rywalizacji, ale też świadectwo dobrobytu Wrocławia w drugiej połowie XVIII wieku stanowiły 54-głosowe organy Michaela Englera (nazywane „głosem Śląska”¹⁰), których budowa rozpoczęła się w 1750 roku i trwała jedenaście lat. W trakcie toczących się prac przy instru-

⁸ Źródło: zdjęcie pochodzi z materiałów Urzędu Miejskiego we Wrocławiu.

⁹ Zob. B. A. Tabisz, op. cit., s. 33–35.

¹⁰ Tak dawniej wrocławianie nazywali organy znajdujące się w kościele pw. św. Elżbiety; nazwę tą często stosuje się także i dziś, przy okazji odbudowy instrumentu.

mencie ich twórca zmarł, a jego dzieło kilkanaście miesięcy później do-
kończył Gottlieb Ziegler oraz syn Englera – Gottlieb Benjamin. Organy
posiadały 3077 piszczałek¹¹, komplet dzwonów i miedzianych bęb-
nów uderzanych przez ruchome anioły. Prospektowi uroku dodawały figury
proroków ze Starego Testamentu, aniołów oraz personifikacje Harmonii
i Dysonansu (ich twórcą był niemiecki rzeźbiarz barokowy Johann Al-
brecht Siegwitz)¹². Obiekt zasługiwał na uwagę przede wszystkim ze
względu na wyjątkowej jakości strukturę brzmieniową. Ten monumen-
talny instrument zapelniał w całości przestrzeń chórów muzycznych ko-
ścioła pw. św. Elżbiety.

Pierwotna dyspozycja organów wyglądała następująco¹³:

Haupt=Manual		Brust=Clavier	
Principal	8 Fuß	Principal	8 Fuß
Gems-horn	8	Flauto traverso	8
Salicet	8	Rohr=Flaute	8
Salicet	16	Unda maris	8
Bordun	16	Flaute minor	4
Quintadena	16	Spitz=Flaute	8
Violon	16	Octave	4
Flaute	8	Quinte	3
Octave	4	Super Octave	2
Nachthorn	4	Sesquialtera	2 fach
Quinte	3	Quinta	1½ fach
Super Octave	2	Sedecima	1
Vox humana	8	Mixtur	4 Chor
Cimbel	3 Chor	Chalumeau	8
Mixtur	6 Chor		
Trompete	8		
Rückpositiv		Pedal	
Principal	8 Fuß	Principal	16 Fuß
Quintadena	8	Principal	8

¹¹ Informacja ta została zawarta w broszurze wydanej z okazji inauguracji instrumentu (Breslau 1761).

¹² T. Sielicki, *Organy Mistrza Englera*, http://slaskiwoclaw.pl/index3.php?id=organy_englera (dostęp: 2.03.2021).

¹³ Zachowano pisownię oryginalną. Por. C. G. Mayer, *Zbiór niektórych informacji o słynnych organach w Niemczech wielkim nakładem pracy sporządzony przez miłośnika muzyki*, Breslau 1757, s. 12–13.

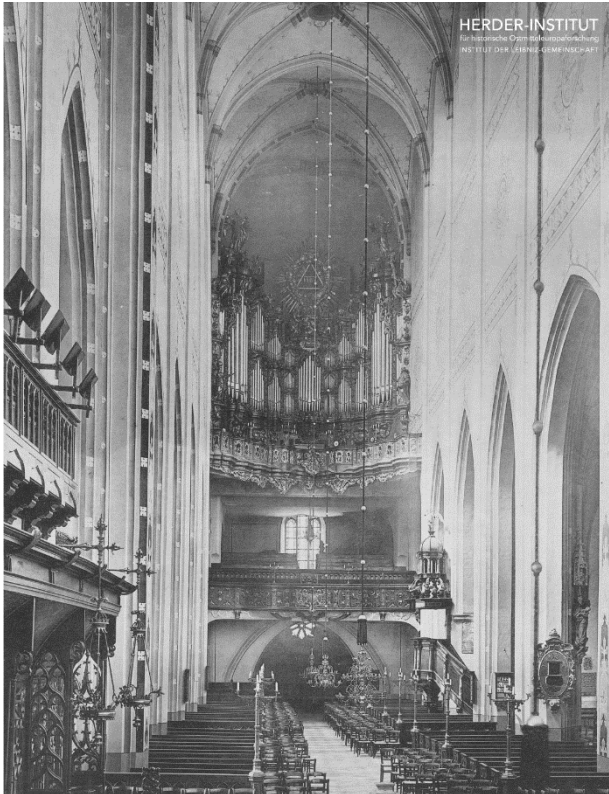
Flaute Allemande	8	Salicet	16
Flaute amabile	8	Violon bass	16
Octave	4	Sub-Bass	16
Quinte	3	Quintadena	16
Super Octave	2	Flaut	8
Cimbel	2 fach	Gems-horn	6
Mixtur	4 Chor	Super Octave	4
Hautbois	8	Mixtur	5 Chor
		Major-Bass	32
		Posaune	32
		Posaune	16
		Posaune	8
Glockenspiel			
Paucken			

Na przestrzeni lat instrument doczekał się kilku renowacji i przebudów; jego struktura brzmieniowa zmieniała się wraz z modą i tendencjami w budownictwie organowym. Niektóre prace były bardzo kontrowersyjne, np. w 1870 roku Eduard Horn zlikwidował obie szafy sekcji Rückpositivu, przenosząc je nad szafę organową za promienistą glorię (fot. 2). Przebudowa, o której mowa, miała na celu zwiększenie miejsca dla zespołu śpiewaczego (Rückpositiv rzekomo zabierał zbyt wiele przestrzeni na chórze)¹⁴. Największej ingerencji w organach dokonała w latach 1938–1941 firma Sauer z Frankfurtu nad Odrą. Prace polegały na zachowaniu jak największej ilości elementów oryginalnych, zastąpieniu zużytych bądź niesprawnych nowymi, ale utrzymanymi „w stylu”¹⁵, oraz rozbudowaniu instrumentu o nowe głosy (ich liczba zwiększyła się z 54 do 91). W ten sposób organy zostały powiększone niemal dwukrotnie; z dzieła Englera pozostały głównie piszczałki i szafa organowa. Cały mechanizm (wiatrownice, traktura i inne elementy mechaniczne) zastąpiono nowoczesnym wówczas systemem elektrycznym¹⁶.

¹⁴ B. A. Tabisz, op. cit., s. 241.

¹⁵ Z punktu widzenia aktualnego stanu wiedzy na temat praktyk konserwatorskich pojęcie: „w stylu” należy oczywiście rozumieć jako ówczesnie uznawane za właściwe i stylowe podejście do substancji zabytkowej.

¹⁶ A. Hahn, *Die Michael-Engler-Orgel...*, op. cit., s. 219.



Fot. 2. Organy M. Englera w kościele pw. św. Elżbiety we Wrocławiu, pierwsza połowa XX w.¹⁷

Dzień 9 czerwca 1976 roku okazał się tragiczny dla kościoła pw. św. Elżbiety, a przede wszystkim dla organów, które doszczętnie spłonęły. Pożar niemal całkowicie strawił wyposażenie drewniane świątyni. Zachowały się jedynie niektóre rzeźby z organów, niestety zupełnie zwęglone¹⁸. Przepadł – jak się wtedy wydawało bezpowrotnie – jeden z najcenniejszych instrumentów z tej części Europy. Na przestrzeni 40 lat kościół pw. św. Elżbiety został odbudowany, a jego wnętrze prezentuje się niezwykle okazale. Dla muzycznej społeczności Wrocławia rekonstrukcja spalonych organów była marzeniem, do którego dążono próbując pozyskać środki na to wyjątkowo kosztowne przedsięwzięcie. Mimo zaangażowania wielu osób nie udało się zgromadzić wystarczającej sumy pieniędzy.

¹⁷ Źródło: zdjęcie pochodzi z materiałów Urzędu Miejskiego we Wrocławiu.

¹⁸ W. Bronz, *W służbie wojsku i ojczyźnie* [w:] *Bazylika św. Elżbiety*, red. Ł. Krzywka, P. Oszczanowski, Wrocław 2003, s. 46.

Sytuacja zmieniła się dopiero w 2018 roku. W wyniku ogłoszonego przez Urząd Miasta Wrocławia przetargu na odbudowę wielkich organów kościoła pw. św. Elżbiety (fot. 3) wyłoniono konsorcjum złożone z firm: Orgelbau Klais (Niemcy), Manufacture d'Orgues Thomas (Belgia) oraz Zych Zakłady Organowe (Polska). Budżet projektu opiewa na kwotę 20.000.000,00 zł.

Przygotowanie projektu poprzedziły wielomiesięczne badania wszelkich danych pomocnych do jak najwierniejszego odtworzenia pierwotnej wersji organów. Przyjęto założenie następującej treści: „Rekonstrukcja organów oznacza odbudowanie organów w kształcie, jaki nadal im pierwotny budowniczy, z wyłączeniem późniejszych przebudów wprowadzonych po ich pierwszym oddaniu do użytku”¹⁹. Szczegółowo przeanalizowano cały zachowany materiał historyczny instrumentu: fotografie, rysunki, księgi rachunkowe Michaela Englera (m.in. na podstawie których odtworzyć można było pierwotną dyspozycję organów). Analizie zostały poddane bliźniacze instrumenty Englera (np. w Bazylice Wniebowzięcia NMP w Krzeszowie) oraz dokumentacja zgromadzona przez Instytut Herdera w Magdeburgu²⁰ zawierająca m.in. szczegółowe rysunki techniczne organów w Brzegu przygotowane przez firmę Sauer na potrzeby planowanego remontu instrumentu²¹. Ze względu na duże podobieństwa pomiędzy organami Englera we Wrocławiu oraz w Brzegu zbadano stopy metali, z jakich zostały wykonane piszczałki, a także zeskanowano szafy organowe. Wykorzystano również inne nowoczesne technologie, w celu jak najwierniejszego przygotowania projektu instrumentu.

¹⁹ *Dokumentacja rekonstrukcyjna rewitalizacji wnętrza kościoła pw. św. Elżbiety we Wrocławiu, poprzez rekonstrukcję organów Michaela Englera*, s. 3.

²⁰ Zob. www.herder-institut.de (dostęp: 2.03.2021). Na stronie tej odnaleźć można wiele cennych materiałów dotyczących kultury Europy środkowo-wschodniej i jej zabytków, w tym także organów piszczałkowych, które zostały zniszczone podczas II Wojny Światowej.

²¹ Zob. S. Brzeźnicki, *Zbiory archiwalne Instytutu Herdera w Magdeburgu* [w:] *Zeszyt międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się 19 listopada 2005 we Wrocławiu*, Wrocław 2006, s. 67.



Fot. 3. Makieta organów M. Englera odbudowywanych w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu (fot. Krzysztof Michalek)

Czy możliwe jest w XXI wieku odbudowanie wrocławskich organów Michaela Englera w ich pierwotnym, XVIII-wiecznym kształcie? Wiadomo, że wszelkie elementy organów wykonywane są według technik historycznych. Zaangażowano specjalistów wielu profesji, którzy pieczołowicie pracują nad wszystkimi elementami instrumentu. We Wrocławiu powstała pracownia rzeźbiarska, przygotowująca rekonstrukcje rzeźb. Na chórze kościoła pw. św. Elżbiety zainstalowano już szafę organową, wykonaną przez firmę Zych Zakłady Organowe, a także zbudowano miechownię. Pierwsze rzeźby znalazły się na swoich miejscach docelowych. Co kilka tygodni odbywają się punkty kontrole, podczas których odbierane są poszczególne elementy instrumentu. Dostrzegalne jest wielkie zaangażowanie członków konsorcjum; dla budowniczych ten projekt stanowi niezwykle inspirujące wyzwanie. Jeśli żadne czynniki zewnętrzne nie

zakłóca procesu budowy, inauguracja organów odbędzie się 17 listopada 2021 roku we wspomnienie św. Elżbiety, patronki kościoła.

Słowa kluczowe: organy piszczałkowe, Michael Engler, Wrocław.

RECONSTRUCTION OF MICHAEL ENGLER ORGAN (1761) IN ST. ELIZABETH'S CHURCH IN WROCLAW

SUMMARY

The subject of the article is the pipe organ of St. Elizabeth's Church in Wrocław. The instrument was built in 1761 by an exceptional organ builder Michael Engler. The organ was the greatest baroque instrument in Lower Silesia. On June 9, 1976 a fire had destroyed the organ completely. Restoration works on rebuilding this instrument began in 2018 by a specialist international team. The reconstruction is due to be completed in November 2021. The author, who supervises the musical part of the restoration project, presents a summary of the preparations leading up to the reconstruction and the current state of the works.

Keywords: Pipe organ, Michael Engler, Wrocław.

BIBLIOGRAFIA

- Bronz Władysław, *W służbie wojsku i ojczyźnie* [w:] *Bazylika św. Elżbiety*, red. Łukasz Krzywka, Piotr Oszczanowski, Wrocław 2003, s. 45–56.
- Brzeźnicki Sławomir, *Zbiory archiwalne Instytutu Herdera w Magdeburgu* [w:] *Zeszyt międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się 19 listopada 2005 we Wrocławiu*, Wrocław 2006, s. 65–70.

- Dębski Piotr, *Organy Michaela Englera młodszego w Bazylice Wniebowzięcia NMP w Krzeszowie* [w:] *Zeszyt międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się 19 listopada 2005 we Wrocławiu*, Wrocław 2006, s. 5–13.
- Hahn Andreas, *Die Michael-Engler-Orgel in der St. Elisabeth Kirch Breslau. Aspekte zur geplanten Rekonstruktion* [w:] *Organy Wrocławia*, Fundacja Opus Organi, Wrocław 2018, s. 219–245.
- Hahn Andreas, *Fascynacja Michaelem Englerem. Organy Michaela Englera w Krzeszowie – konserwacja i renowacja, kilka słów o budowniczym* [w:] *Organy Michaela Englera w bazylice p.w. Wniebowzięcia NMP w Krzeszowie*, red. Piotr Grinholc, Krzeszów 2008, s. 21–40.
- Mayer Carl Gottfried, *Zbiór niektórych informacji o słynnych organach w Niemczech wielkim nakładem pracy sporządzony przez miłośnika muzyki*, Breslau 1757.
- Organy Michaela Englera w bazylice p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Krzeszowie*, Krzeszów 2008 (katalog wydany po renowacji instrumentu).
- Sielicki Tomasz, *Organy Mistrza Englera*, http://slaskiwroclaw.pl/index3.php?id=organy_englera (dostęp: 2.03.2021).
- Tabisz Bogdan Andrzej, *Działalność Organmistrzowska Rodziny Englerów. Studium historyczno-instrumentoznawcze* (niepublikowana dysertacja doktorska), Instytut Muzykologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2014.